

The Evolution of the Qatari-Saudi Arabia Model of Relations from Partnership to Strategic Competition (2011-2021)

Mohammad Baqer Khodadadi

Corresponding Author, PhD in Political Science, Azad University, Central Tehran Branch, Tehran, Iran. khodadadi3886@gmail.com

Mohammad Nasehi

PhD student in Political Science, Razi University, Kermanshah, Iran.
m.nasehi67@gmail.com

Seyed Morteza Oreizi

PhD student in Regional Studies, University of Tehran, Tehran, Iran.
mortezaoreizi@gmail.com

Abstract

In recent years, relations between Saudi Arabia and Qatar have shifted from cooperation and interaction to confrontation. The Disputes that seriously affected their relations after the evolution in the Arab world in 2011 until their severance in 2017. Despite the resumption of relations after the Al-Ula meeting in January 2021, the two sides have not been able to normalize their relations. The hostility between Doha and Riyadh at the neighborhood and regional levels can be analyzed based on structural theories propositions. Because the two actors' different perceptions of Islamic and Arabic identity and tribal social construction have acted as a key element in the consolidation or divergence of the two. Accordingly, the main question of the present article is "how the perception of Saudi Arabia and Qatar on national and regional issues has led to a change in the political pattern of relations in the two time periods (2017-2011) and (2021-2017)? In this regard, the hypothesis is that, the different perceptions of Saudi Arabia and Qatar of political Islam, their role in the regions and inter-family rivalries, have led them to challenge each other in the field of identity, territorial and regional issues. The present research is of descriptive-analytical type and the required information has been collected by library and internet methods.

Keywords: *Saudi Arabia, Qatar, Structuralism, Arabic Identity, Political Islam*

تحول الگوی روابط قطر و عربستان سعودی از شراکت تا رقابت راهبردی (۲۰۱۱-۲۰۲۱)

محمدباقر خدادادی

نویسنده مسئول، دکتری علوم سیاسی، دانشگاه آزاد، واحد تهران مرکز، تهران، ایران
khodadadi3886@gmail.com

محمد ناصحی

دانشجوی دکتری علوم سیاسی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران m.nasehi67@gmail.com

سید مرتضی عریضی

دانشجوی دکتری مطالعات منطقه‌ای دانشگاه تهران، تهران، ایران mortezaoreizi@gmail.com

چکیده

روابط عربستان سعودی و قطر در سال‌های اخیر، از همکاری و تعامل به تقابل و تخاصم تغییر جهت داده است. پس از تحولات جهان عرب در سال ۲۰۱۱ اختلافاتی جدی روابط دو کشور را تحت تأثیر قرار داد و سرانجام در سال ۲۰۱۷ به قطع روابط آن‌ها منجر شد و علی‌رغم برقراری مجدد روابط بعد از نشست العلا در ژانویه ۲۰۲۱، دو طرف نتوانسته‌اند روابط خود را عادی‌سازی کنند. دشمنی دوحه و ریاض در سطوح همسایگی و منطقه‌ای بر اساس گزاره‌های نظری «سازهانگاری» قابل تحلیل است، چراکه برداشت متفاوت این دو بازیگر از هویت اسلامی و عربی و ساخت اجتماعی قبیلگی به‌عنوان عنصری کلیدی در قوام‌بخشی به همگرایی یا واگرایی این دو عمل کرده است. بر این مبنای پرسش اصلی مقاله حاضر این بوده که «چگونه تصور و برداشت عربستان سعودی و قطر از مسائل و موضوعات ملی و منطقه‌ای به تغییر الگوی سیاسی روابط در دو بازه زمانی (۲۰۱۷-۲۰۱۱) و (۲۰۲۱-۲۰۱۷) منجر شده است؟» و در این ارتباط، این فرضیه به آزمون گذاشته شده که برداشت متفاوت عربستان سعودی و قطر از اسلام سیاسی، نقش منطقه‌ای و رقابت‌های بین‌خاندانی، آن‌ها را دچار چالش و تنش در حوزه مسائل هویتی، سرزمینی و منطقه‌ای با یکدیگر کرده است. پژوهش حاضر از نوع توصیفی-تحلیلی بوده و اطلاعات لازم به روش کتابخانه‌ای یا از منابع اینترنتی گردآوری شده است.

واژه‌های کلیدی: عربستان سعودی، قطر، سازهانگاری، هویت عربی، اسلام سیاسی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۵/۱۸ تاریخ بازبینی: ۱۴۰۰/۰۷/۱۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۸/۰۹

فصلنامه روابط خارجی، سال ۱۳، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۰، صص ۴۷۱-۴۹۸

مقدمه

عربستان سعودی و قطر در ویژگی‌های متعددی همچون پیوندهای تاریخی و خانوادگی، نوع نظام سیاسی و هویت عربی اشتراکاتی با یکدیگر دارند؛ با این حال برداشت متفاوت آن‌ها از هم و نوع جهان‌بینی متفاوتشان نسبت به مسائل و مفاهیم سیاسی منطقه باعث شده است که دو کشور اختلافات جدی با یکدیگر داشته باشند. این اختلافات از دهه ۹۰ به‌طور جدی بروز یافت و پس از تحولات جهان عرب در سال ۲۰۱۱ به شکل جدی روابط آن‌ها را متأثر ساخت. در سال ۲۰۱۷ بحران در روابط بین دو کشور شدت گرفت و باعث قطع روابط دوحه و ریاض تا پایان ۲۰۲۰ شد و حتی بعد از برداشته شدن محاصره در نتیجه نشست العلا در سال ۲۰۲۱، رفع کامل اختلافات بین دو طرف تحقق نیافته است (عریضی میبیدی، ۱۴۰۰).

خصومت میان دو بازیگر در سطوح همسایگی و منطقه‌ای بر اساس قرائت‌های متفاوت از اسلام سیاسی، ادعای تاریخی نسبت به گستره سرزمینی یکدیگر و اختلافات خاندانی و قبیله‌ای در قالب چارچوب نظری سازه‌نگاری قابل بررسی و تحلیل است و به عبارت دیگر هویت مشترک عربی و ساخت اجتماعی مشترک قبیلگی نتوانسته روابط مثبت و همکاری‌جویانه را بین آن‌ها برقرار کند و زیر لایه نازکی از اتحاد و ائتلاف، اختلافات متعدد بین دو خاندان آل سعود و آل ثانی همچنان باقی است.

پرسش اصلی مقاله حاضر این است که تصور و برداشت عربستان سعودی و قطر از مسائل و موضوعات ملی و منطقه‌ای چگونه به تغییر الگوی سیاسی روابط در دو بازه زمانی (۲۰۱۷-۲۰۲۱) و (۲۰۲۱-۲۰۱۷) منجر شده است؟ در این

پژوهش ابتدا داده‌ها گردآوری و دسته‌بندی و سپس به صورت تحلیلی بررسی می‌شوند. بر همین اساس شیوه تحقیق، توصیفی-تحلیلی است و داده‌های آن به صورت کتابخانه‌ای و از منابع موثق اینترنتی گردآوری شده است.

سازمان‌دهی مقاله به این صورت است که نخست، چارچوب نظری سازه‌نگاری و رابطه آن با سیاست خارجی ارائه و سپس برای درک کامل، روابط بین عربستان سعودی و قطر در چندین بازه زمانی متفاوت بررسی می‌شود. در ادامه، چالش‌ها و اختلافات بین دوحه و ریاض برحسب متغیرهای هویتی متقابل، برداشت متفاوت از حاکمیت سرزمینی و نگرش متفاوت به پرونده‌های منطقه‌ای مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرد.

۱. چارچوب نظری: سازه‌نگاری و سیاست خارجی

از اواخر دهه ۱۹۸۰ و اوایل دهه ۱۹۹۰، سازه‌نگاری به عنوان یکی از اصلی‌ترین نظریه‌های روابط بین‌الملل مطرح شده و سایر نظریه‌ها را به چالش کشانده است و در صدد ایجاد پیوند بین سایر رویکردهای عقل‌گرایی همچون واقع‌گرایی، لیبرالیسم و مکاتب واکنشی همچون پست‌مدرنیسم و انتقادی است (دارابی، ۱۳۹۴، صص. ۳۶-۳۷). سازه‌نگاری به عنوان جدیدترین نظریه نسبت به سایر نظریه‌های موجود تعریف متفاوتی از سیاست خارجی ارائه می‌دهد و به دلایلی همچون ارائه فهم نوین از روابط خارجی بین کشورها و چشم‌انداز جدید در حوزه فرا نظری به دنبال تکمیل شکاف بین نظریه‌های خردگرا و واکنش‌گرا است. سازه‌نگاران با توجه به انتقال مباحث روابط بین‌الملل از معرفت‌شناسی به هستی‌شناختی، تمرکز و تحلیل خود را بر برداشت‌ها، انگاره‌ها، معانی، قواعد، هنجارها و رویه‌ها قرار داده‌اند (صبوری و صالحیان، ۱۳۹۲، صص. ۱۶۸-۱۶۶).

از مهم‌ترین نظریه‌پردازان سازه‌نگاری در حوزه روابط بین‌الملل می‌توان به «الکساندر ونت»^۱، «استفان وارینگ»^۲، «میچل بارنت»^۳، «پیتر کاتزنستاین»^۴، «توماس

---

1. Alexander Wendt
2. Stephen Waring
3. Michael Barnett

رایس»^۲، «نیکلاس اونف»^۳، «جان راگی»^۴، «اولی ویور»^۵، «جفری چکل»^۶ و «انتونی کلارک»^۷ اشاره کرد. در این میان ونت به تأثیر تعاملات دولت‌ها بر نظام بین‌الملل، کاتزنستاین به نقش مؤثر هنجارهای ملی در سیاست بین‌الملل، توماس رایس به اهمیت هنجارهای فراملی در سیاست‌های داخلی و راگی به نقش آگاهی بشری در امور بین‌الملل پرداخته‌اند.

دربارهٔ ارتباط بین سازه‌نگاری و سیاست خارجی می‌توان گفت که بازیگران و کنشگران به‌عنوان نقطه عزیمت تحلیل سیاست خارجی، جهان خود را می‌سازند. در واقع بر اساس این رویکرد، بازیگران دولتی تحولات محیط پیرامونی خود را تفسیر می‌کنند و بر اساس آن در حوزه روابط خود با دیگران تصمیم می‌گیرند (آقایی و رسولی، ۱۳۸۸، صص. ۸-۹). از دهه ۱۹۹۰ مفهوم هویت به‌مثابه یکی از مباحث مهم در سیاست خارجی مطرح شد؛ به‌نحوی که هویت در تعامل بازیگران با یکدیگر معنا می‌یابد. ونت مهم‌ترین عنصر تعیین‌کننده رفتار سیاست خارجی هر دولتی را هویت می‌داند. در واقع منافع ملی هر کشوری بر اساس هویت خود و دیگران شکل می‌گیرد و کنش دولت‌ها بر حسب ماهیت هویت‌ها تغییر می‌کنند. پایه و اساس منافع ملی هر کشوری بر اساس هویت سنجیده و جهت‌گیری متقابل سیاست خارجی دو کشور بر اساس آن مشخص می‌شود. همچنین دولت‌ها بر اساس هویتشان، رقبا و دوستان خود را درک می‌کنند و در این فرایند هویت خود را بازتعریف و رفتار خارجی خود را تنظیم می‌کنند (شیرازیان و کشیشیان سرکی، ۱۳۹۸، صص. ۱۰۵-۱۰۶).

در این زمینه هرچند عربستان سعودی و قطر هویت مشترک عربی دارند، ولی با توجه به تقابل خاندان‌های حاکم در این دو کشور، آل سعود و آل ثانی مقابل

-
1. Peter J. Katzenstein
  2. Thomas Risse
  3. Nicholas Onuf
  4. John Ruggie
  5. Ole Wæver
  6. Jeffrey T. Checkel
  7. Anthony Clark

یکدیگر قرار گرفته و زمینه تحریک سایر قبایل مشترک را فراهم کرده‌اند. در چشم‌انداز سازه‌انگاران، ساختار و کارگزار به صورت متقابل یکدیگر را قوام می‌بخشند. سازه‌های روابط خارجی نه تنها بر ساخته عوامل عینی و ذهنی مطلق نیست، بلکه هر یک از سازه‌ها منتج از ترکیب عوامل ساختاری و کنشی است؛ به عبارت دیگر مؤلفه مستقلی به نام ساختار وجود ندارد و ساختار نتیجه بر ساخته کنش‌های بازیگران دولتی نسبت به یکدیگر است (معینی علمداری و راسخی، ۱۳۸۹، ص. ۱۷۴).

بر همین اساس دو کنشگر عربستان سعودی و قطر به عنوان قدرت‌های منطقه‌ای در جهان عرب در تعامل با یکدیگر نوع قواعد، هنجارها و شرایط حاکم بر منطقه غرب آسیا و شمال آفریقا به مثابه خرده سیستم نظام بین‌الملل را تنظیم می‌کنند. بر اساس نظریه سازه‌انگاری، فرهنگ مجموعه‌ای از ارزش‌ها و هنجارهای مشترک بینا ذهنی در روابط بین‌الملل و انگاره‌ای است که هویت و منافع بازیگران روابط بین‌الملل را شکل می‌دهد. فرهنگ‌های متفاوت، به رفتار بازیگران دولتی در سیاست خارجی جهت می‌دهد و مبنای تعاملات خارجی تعریف می‌شود. بر همین اساس عوامل فرهنگی، نوعی جهان‌بینی ایجاد می‌کند و بر الگوهای منطقه‌ای و بین‌المللی تأثیر می‌گذارد. بر مبنای مؤلفه‌های فرهنگی در سطح بین‌الملل، فرهنگ‌های «هابزی»، «لاکی» و «کانتی» بر روابط بین دولت‌ها در تعامل با یکدیگر حاکم است (جمشیدی و شامیری، ۱۳۹۶، صص. ۴۸ - ۴۷).

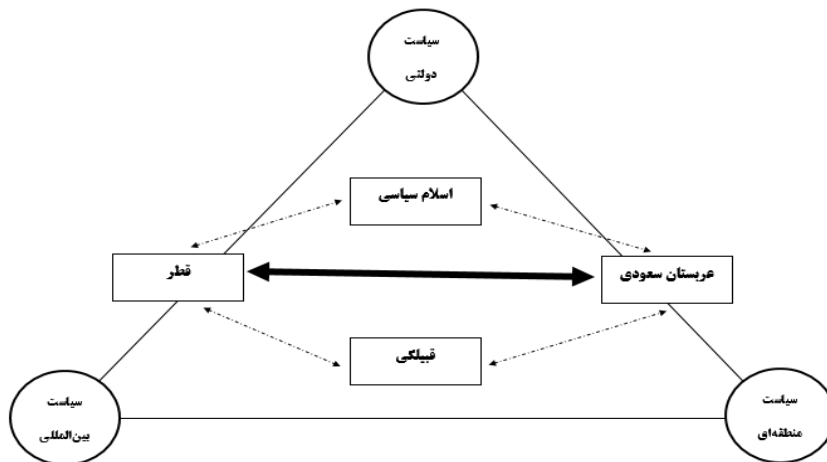
در فرهنگ هابزی، روابط بین کشورها مبتنی بر اصل دشمنی و بازنمایی دیگری به عنوان دشمن است و چهار گرایش جنگ نامحدود و شایع، حذف کنشگران نامناسب، توازن قدرت و تضعیف اعضا در قبال آن اعمال می‌شود. در فرهنگ لاکی، روابط بین کشورها مبتنی بر اصل رقابت و بازنمایی دیگری به عنوان دشمن کمتر تهدیدکننده است و چهار گرایش محدودیت جنگ هم‌زمان، ثبات اعضای نظام، موازنه با یکدیگر و به رسمیت شناختن بی‌طرفی در این رویکرد برجسته می‌شود. در فرهنگ کانتی، روابط بین کشورها مبتنی بر قاعده عدم خشونت و دوستی است و به تعارضات بر اساس مذاکره و داوری در نهادهای

بین‌المللی رسیدگی می‌شود. امنیت دسته‌جمعی مهم‌ترین نمود این فرهنگ در روابط بین‌الملل است (عسگرخانی و منصورى مقدم، ۱۳۸۹، صص. ۲۰۳-۱۹۹). در روابط بین قطر و عربستان سعودی، فرهنگ هریک بر اساس قرائت متفاوت از اسلام‌گرایی شکل گرفته و منجر به تفاوت در نوع رفتار خارجی آن‌ها نسبت به کشور دیگر شده و زمینه را برای تقویت رویکرد فرهنگ‌هابزی مبتنی بر دشمنی میان آن‌ها فراهم کرده است.

۱-۱. عوامل فرهنگی و رفتار سیاست خارجی دوحه و ریاض

با توجه به اینکه نظریه سازه‌نگاری به نقش عوامل فرهنگی، به‌ویژه هویتی در سیاست خارجی کشورها اهمیت می‌دهد، سیاست خارجی دوحه و ریاض در قبال یکدیگر بر اساس مؤلفه‌های قبیلگی و اسلامی قابل تحلیل است. به عبارتی دیگر دو مؤلفه قبيله و اسلام سیاست خارجی آن‌ها را در سطوح دولتی، منطقه‌ای و در مواردی بین‌المللی تعیین می‌کند.

جایگاه برجسته قبيله‌های مشترک قطر و عربستان سعودی و رفت‌وآمد آن‌ها به خاک سرزمینی یکدیگر، باعث شده تا با توجه به سنت‌های عربی و تأثیرگذاری رهبران آن‌ها بر جهت‌گیری سیاست خارجی آل سعود و آل ثانی، نقش مهمی را در جهت‌دهی به رفتار خارجی آن‌ها ایفا کند. از سوی دیگر خوانش متفاوت از اسلام سیاسی و دنباله‌روی از گفتمان‌های متفاوت سلفی‌گرایی به رهبری عربستان سعودی و اخوانی‌گرایی تحت حمایت قطر منجر به اختلاف و گاه تخاصم در اتخاذ سیاست منطقه‌ای و بین‌المللی بین آن‌ها شده است. به‌طورکلی خوانش متفاوت از اسلام سیاسی نسبت به تعاملات قبیلگی به‌مثابه مهم‌ترین مؤلفه هویتی واگرا در سیاست خارجی این دو کشور تبلور یافته است.

مدل مفهومی روابط خارجی قطر و عربستان سعودی

منبع: نگارنده

۲. روند پژوهی روابط دوحه و ریاض

تا اوایل سال ۱۸۵۰، حکمرانی بر قطر بین خاندان‌های آل ثانی، آل سعود و آل خلیفه دست‌به‌دست می‌شد؛ تا اینکه آل ثانی توانستند بر این کشور مسلط شوند (آل ثانی از اهالی جنوب نجد عربستان و وابسته به قبیله بنی تمیم، در دهه ۱۷۲۰ میلادی به الرویس و زبارة قطر مهاجرت کرده بودند). در سال ۱۸۵۰ محمد بن ثانی آل ثانی با اتحاد با فیصل بن ترکی آل سعود (امیر دولت دوم سعودی)، خود را امیر قطر نامید و در ۱۸۶۶ امیرنشین قطر را تأسیس کرد که متعاقب آن، روابط بین‌خاندانی آل ثانی و آل سعود آغاز شد (Amiridiwan, 2021).

۲-۱. روابط دوستانه (۱۹۷۰-۱۹۹۰)

با استقلال قطر در سال ۱۹۷۱، دو پادشاهی به دلایلی همچون تهدید رژیم صهیونیستی برای جهان عرب، تفکرات پان‌عربیسم و تقابل مشترک با کمونیسم شوروی روابط خوبی را با یکدیگر آغاز کردند و حتی به‌عنوان بنیان‌گذاران شورای همکاری خلیج فارس برای تقابل با دو تهدید جمهوری اسلامی ایران (حامل ایدئولوژی اسلام انقلابی) و عراق بعث (بازیگر سرکش عربی) روابط خود را

گسترش دادند. در واقع قطر در این دوران و با توجه به قاعده برادر بزرگتری زیر چتر امنیتی عربستان سعودی قرار گرفته بود و روابط آن‌ها در سطح حامی-پیرو دنبال می‌شد (Kamrava, 2015).

۲-۲. زمینه‌سازی واگرایی در روابط (۱۹۹۰-۲۰۰۷)

کشته شدن دو نظامی قطری در مرز الخفوس در ۱۹۹۲ آغازگر تقلیل روابط بین دو پادشاهی شد. در ادامه دخالت آل سعود در کودتای ۱۹۹۶ قطر (Al Jazeera, 2018) و پشتیبانی رسانه‌ای الجزیره از اخوان المسلمین روابط بین دو کشور را دچار خدشه کرد. پس از آنکه عربستان سعودی از میزبانی نیروهای آمریکایی جهت حمله به عراق خودداری کرد و واشنگتن طی قرارداد پنهانی با قطر، پایگاه هوایی العُدیِد را افتتاح کرد؛ روابط دو پادشاهی به دلیل خروج قطر از سیطره نفوذ عربستان بدتر شد (Fisher, 2018). بالاخره پادشاهی آل سعود، به دلیل تأسیس دفتر تجاری رژیم در قطر و پوشش اظهارات جنجالی مخالفان سعودی در مورد شبکه الجزیره (انتقاد محسن العواجی از حضور عربستان در افغانستان و رویکرد ریاض در قبال فلسطین)، در سال ۲۰۰۲ سفیر خود را از قطر فراخواند (Alqasemi, 2011) و تا سال ۲۰۰۷ در روابط دو کشور رکود حاکم شد. از دیگر عوامل مهم واگرایی بین ریاض و دوحه در این دوران، می‌توان به این موارد اشاره کرد: تحریک قبیله المَره از سوی عربستان برای ایجاد کودتا در قطر و اخراج ۵۰۰۰ عضو این قبیله از قطر در سال ۲۰۰۵ (بی‌بی‌سی العربیه، ۲۰۱۷)، عدم موافقت ریاض در همکاری با قطر جهت ایجاد خط لوله گاز به کویت، اعتراض به خط لوله گازی دلفین (از قطر به امارات و عمان)، ممانعت از انتقال گاز قطر به بحرین (Al Jazeera, 2017)، حمایت از حزب‌الله و حماس در شورای همکاری خلیج فارس در ۲۰۰۶ (الرتیسی، ۲۰۱۳: ۱۴۱).

۲-۳. همگرایی در روابط (۲۰۰۷-۲۰۱۰)

با توجه به گسترش نفوذ منطقه‌ای ایران در مناطق شامات و افزایش قدرت بازیگران نیابتی در این منطقه، روابط دو کشور به دلیل ترس مشترک از گسترش

نفوذ ایران در منطقه به سمت همگرایی پیش رفت؛ به طوری که دیدار امیر وقت قطر (حمد بن خلیفه) از عربستان سعودی در سال ۲۰۰۷، موجب بهبود روابط بین ریاض و دوحه شد؛ تا جایی که سه سال بعد، شیخ حمد بن خلیفه تعدادی از زندانیان سعودی را که در کودتای ۱۹۹۶ مشارکت داشتند آزاد کرد (Al Jazeera, 2018).

۲-۴. روابط شکننده (۲۰۱۰-۲۰۱۷)

با وقوع ناآرامی‌های جهان عرب در سال ۲۰۱۰ و حمایت قطر از معترضان تونس و مصری در برابر حکومت‌های وابسته به عربستان سعودی، روابط دو کشور متشنج شد؛ اما در ادامه، حمایت مشترکشان از معترضان سوری، موافقت با اعزام نیروی سپر جزیره به بحرین و پشتیبانی از ائتلاف عربی در جنگ با یمن در ۲۰۱۵ (Al Jazeera, 2017) روابط بین آنها را تا حدی بهبود بخشید. با این حال با برکناری «مرسی» در جولای ۲۰۱۳، متهم شدن دوحه به دخالت در امور سایر کشورها و قرار دادن اخوان المسلمین (بازوی منطقه‌ای قطر در منطقه) در فهرست گروه‌های تروریستی در پنجم مارس ۲۰۱۴ از سوی عربستان سعودی روابط بین دو بازیگر تیره شد (Middle East Monitor, 2017). از سوی دیگر با تعهد قطر به عدم مداخله در کشورهای عربی و کاهش فعالیت‌های شبکه الجزیره، سفیر عربستان به قطر بازگشت (Al Jazeera, 2017) و روابط بین دوحه و ریاض شکننده باقی ماند.

۲-۵. قطع روابط (۲۰۱۷-۲۰۲۰)

در ۲۳ می ۲۰۱۷ به دنبال درج اظهارات منسوب به امیر قطر در سایت الجزیره در مورد قدرت منطقه‌ای ایران و حماس و گسترش این اظهارات در رسانه‌های عربی، پادشاهی‌های بحرین، امارات، مصر و عربستان روابط خود را با قطر محدود کردند و عربستان در پنجم ژوئن ۲۰۱۷ اعلام نمود که به مدت دو هفته خدمات زیارتی به قطری‌ها ارائه خواهد شد (Al Jazeera, 2017)؛ با این حال ریاض، در بیانیه‌ای رسمی، قطر را از فهرست ائتلاف خود در جنگ با یمن حذف کرد و ضمن قطع

روابط سیاسی، تمامی راه‌های زمینی، دریایی و هوایی خود را به روی قطر بست (وکاله الانبا السعودیه، ۲۰۱۷).

۲-۵-۱. تأثیر قطع روابط بر قطر

قطع روابط ریاض و دوحه در سال ۲۰۱۷، تأثیرات منفی و مخربی بر قطر داشت که عبارت‌اند از:

۲-۴-۱-۱. تغییر مسیر واردات

حدود ۹۰ درصد از واردات غذایی قطر از کشورهای حاشیه‌نشین خلیج فارس تأمین می‌شود که ۹۹ درصد آن از طریق مرزهای زمینی عربستان سعودی است. قطع روابط میان آن‌ها باعث کمبود مواد اولیه ضروری در فروشگاه‌های قطر شد (Taylor, 2017) و در نتیجه قطر با مقامات ترکی و ایرانی برای تغییر مسیر مواد غذایی و تأمین مواد اولیه ضروری (Finn, 2017) به توافق رسید.

۲-۴-۱-۲. تغییر مسیر حمل‌ونقل هوایی

به دنبال قطع روابط، شرکت هواپیمایی سعودی (الخطوط الجویه العربیه السعودیه) پروازهای خود را به قطر تعلیق کرد و متعاقب آن ریاض مسیر هوایی خود را برای عبور هواپیماهای قطری بست و مقامات قطری مجبور شدند پروازهایشان به اروپا و آفریقا را از مسیر ایران به انجام برسانند (Nasseri, 2017).

۲-۴-۱-۳. منع عبور و مرور کشتی‌ها

بحران محاصره قطر، باعث شد عربستان سعودی از تردد کلیه کشتی‌های با پرچم قطر از بنادر عربستان جلوگیری کند (Offshore Energy, 2017).

۲-۴-۱-۴. تحریم الجزیره

ریاض، دسترسی کاربران سعودی را به کانال‌های خبری قطری الجزیره مسدود و شعبه الجزیره را در عربستان تعطیل کرد. همچنین از پخش مستقیم برنامه‌های مربوط به شبکه ورزشی «بی‌ای‌ان اسپورتس عربی» (وابسته به الجزیره) در عربستان جلوگیری کرد (Ingle, 2020).

۲-۴-۵. تأثیر مالی- بانکی

با قطع روابط ریاض و دوحه، بازار سهام قطر ۷/۳ درصد افت کرد. همچنین عربستان به بانک‌های بین‌المللی همچون «گلدمن ساکس»^۱ هشدار داد که در صورت هرگونه روابط بانکی با قطر، شعب آن را در عربستان تعطیل خواهد کرد (Narayanan et al, 2019).

۳. ادراک متفاوت دوحه و ریاض به یکدیگر در سیاست خارجی

عربستان سعودی و قطر به‌عنوان دو کنشگر منطقه‌ای، برداشت‌های متفاوتی از سیاست خارجی یکدیگر و روابط دوجانبه دارند که در سیاست‌گذاری خارجی دو کشور نقش حائز اهمیتی دارد. در ادامه به رویکرد آنان نسبت به یکدیگر پرداخته می‌شود.

۳-۱. متغیرهای هویتی متقابل

از دهه ۱۹۹۰ تاکنون اسلام و قبیله مهم‌ترین متغیرهای تنش‌زای هویتی حاکم بر روابط بین دو کشور بوده و موجب شده است دوحه و ریاض در مورد جهان‌بینی اسلام و جابه‌جایی قبایل، گفتمان‌های خاصی را به شرح زیر در روابط متقابل خود دنبال کنند:

۳-۱-۱. اسلام سیاسی اخوانی و وهابیسوم: جهان‌بینی متفاوت با اسلام

اسلام به‌عنوان عنصر هویتی و فرهنگی، فاکتور مهمی در روابط و برداشت دوحه و ریاض از یکدیگر به شمار می‌رود. بر همین اساس قطر از سال ۱۹۶۱ تاکنون میزبان «یوسف القرضاوی» (مفتی بزرگ اخوانی) و گروه اخوانی همراه وی است. حمایت پادشاه آل ثانی از یوسف القرضاوی برای تأسیس دانشکده قانون اسلامی در دانشگاه قطر و حضور فعال قرضاوی در شبکه الجزیره باعث برانگیختن نگرانی سعودی‌ها شده است (Roberts, 2019). از مهم‌ترین دلایل نگرانی آل سعود از این گروه، می‌توان به قرائت اخوانی آن‌ها از اسلام (مخالف گفتمان وهابیت

سعودی) (Helfront, 2009) و انتقاد از نظام سیاسی سعودی به‌ویژه بعد از جنگ خلیج فارس در ۱۹۹۰ اشاره کرد (The Economist, 2014). از سوی دیگر گروه‌های وابسته به اخوان المسلمین در منطقه به‌عنوان بازیگران وابسته به قطر در برابر دیکتاتوری‌های نظامی مورد حمایت عربستان (فتاح سیسی در مصر و ژنرال حفتر در لیبی) و رقابت بین گروه‌های اخوانی با تکفیری‌های وابسته به عربستان در کشورهای بحران‌زده (لبنان، سوریه و فلسطین) باعث تیرگی در روابط دو کشور شده است. این اختلافات تا جایی افزایش یافته که عربستان با قرار دادن اخوان المسلمین در لیست گروه‌های تروریستی در ۷ مارس ۲۰۱۴ (مدحت، ۲۰۱۶)، حمایت از کودتای عبدالفتاح السیسی علیه محمد مرسی در ۱۴ مارس ۲۰۱۳ (الخلیج اونلاین، ۲۰۱۸) و در نهایت قطع روابط با قطر در ۲۰۱۷ به دلیل حمایت دوحه از این گروه، زمینه ایجاد بن‌بست در روابط بین دو کشور را فراهم کرد.

۳-۱-۲. قبایل مشترک عامل واگرایی در روابط دوجانبه

مؤلفه دیگر برای ایجاد فرهنگ خاص در روابط بین دوحه و ریاض «قبیله» بوده که در برخی موارد با حاکم شدن فرهنگ هابزی، زمینه نزاع بین دو کشور را فراهم کرده است. روابط خانوادگی میان بسیاری از قبایل قطری و آل سعود از دیرباز باعث شده عربستان سعودی نقش مهمی در حکمرانی قطر بازی کند. از نیمه دوم دهه ۱۹۹۰ تاکنون، مقامات سعودی با هدف ایجاد تحریک قبایل در مرزهای قطر و عربستان، رؤسای قبایل را با ابزارهای تطمیع (جذب و استخدام فرزندان آنها) و تهدید، به مخالفت صریح علیه قطر مجبور کرده‌اند. در واقع با توجه به گسترش قبایل با تبار سعودی در کشورهای حاشیه خلیج فارس و نفوذ آنها در این کشورها، مقامات سعودی از آنها (قبایل هواجیر، قحطان و المره) به‌عنوان اهرم فشار استفاده می‌کنند. در این زمینه محمد المختار الخلیل (مدیر مرکز مطالعات الجزیره) ریشه تخاصم بین دو کشور را منازعات و کشمکش‌های تاریخی قبیله‌ای ارزیابی کرده است (خبرگزاری ایرنا، ۱۳۹۷).

۳-۱-۲-۱. تحریک قبیله المره توسط ریاض

قبیله المره در جنوب الأحساء و المحاذیه در مرزهای قطر و عربستان ساکن هستند. مقامات قطری، قبیله المره (شاخه الغفران) را متعلق به عربستان سعودی می‌دانند و برای همین در کودتای نافرجام ۱۹۹۵ مشارکت داشته‌اند. (الشبکه العربیه لمعلومات، ۲۰۰۵) بر همین اساس بعد از تحریم قطر در سال ۲۰۱۷، محمد بن سلمان با احضار شیوخ قبیله المره از آن‌ها خواست تا در بیانیه‌ای مشترک، حاکمیت قطر را زیر سؤال ببرند (نورالدین، ۲۰۱۷). با توجه به لغو تابعیت ۵۶۰۰ نفر از اعضای قبیله آل مره از سوی مقامات قطری و سکونت آن‌ها در مرزهای مشترک با عربستان سعودی، سعودی‌ها از این فرصت برای فشار علیه حکومت قطر استفاده کردند، به نحوی که با پوشش رسانه‌ای رهبر قطری این قبیله (شیخ طالب بن شریم آل مره)، از عملکرد دوحه در منطقه انتقاد نمود (الهلیل و شریم، ۲۰۱۹). وی هم‌اکنون در عربستان ساکن است و سایر اعضای قبیله در مرزهای قطر و عربستان را به منظور خرابکاری و شورش تحریک می‌کند. همچنین با بسیج اعضای قبیله، تمایلات جدایی طلبانه قبیله المره را جهت استقلال الریان از خاک قطر تقویت بخشیده است. در واقع عربستان سعودی با استفاده از مؤلفه قبیله در صدد بی‌اعتبارسازی حکومت آل ثانی در منطقه، ناامنی در قطر و سرانجام تجزیه این کشور است.

۳-۱-۲-۲. قبیله بنی هاجر: وابسته سعودی در قطر

قبیله بنی هاجر در غرب کشور قطر واقع شده و حدود یک چهارم جمعیت قطر را به خود اختصاص داده است. اعضای این قبیله بخش بزرگی از کارمندان دولتی و خصوصی کشور قطر را تشکیل می‌دهند. «شافی بن ناصر الهاجرى»، رئیس این قبیله، در دیدار با محمد بن سلمان، از خاندان آل ثانی به علت ایجاد موانع در سفر مردم قطر به عربستان انتقاد کرد. وی در اظهاراتی، حضور نیروهای خارجی در قطر (منظور ترکیه) را عامل نارضایتی نیروهای قطری خواند و حاکمیت فعلی در این کشور را، مهم‌ترین علت نابودی جامعه قطر در آینده عنوان کرد (العین الاخباریه، ۲۰۱۹). به دنبال دیدار وی با ولیعهد عربستان و اظهارات جنجالی علیه

خاندان آل ثانی، مقامات این کشور تابعیت قطری او را ملغی کردند (الحسین، ۲۰۲۰) و چنین وضعیتی منجر شد به اینکه شافی الهاجری در مصاحبه با رسانه‌ها اعلان کند حکومت آل ثانی شریک جدی ایران در گسترش ناامنی در منطقه خلیج فارس است. به‌طور کلی آل سعود با استفاده از شبکه روابط قبایلی در خاک قطر، نفوذ خود را به شکل غیرمستقیم در این کشور افزایش داده است.

۲-۳. برداشت متفاوت از حاکمیت سرزمینی

برداشت‌های متفاوت خاندان آل سعود و آل ثانی از یکدیگر به اختلاف دو کشور بر سر حوزه‌های سرزمینی مشترک منجر شده است. بر همین اساس هرچند عربستان سعودی با قطر ۵۶ کیلومتر مرز مشترک دارد، اما سعودی‌ها بر اساس برداشت خود نسبت به مالکیت تاریخی بر جغرافیای قطر، آن را جزئی از الاحساء (منطقه‌ای در شرق عربستان) به حساب می‌آورند. از دهه ۱۹۹۰ (نزاع بر سر منطقه الخفوس) تاکنون این ادعای سرزمینی باعث تیره شدن روابط بین آن‌ها شده است. در ادامه اختلافات سرزمینی میان این دو کشور بررسی می‌شود.

۳-۲-۱. خلیج سلوا: زمینه‌ساز نزاع

محدوده دریایی خلیج سلوا از خلیج بحرین تا جنوب گسترش یافته و مساحت آن در غرب قطر، به طول ۸۰ و عرض ۲۰ کیلومتر است. این محدوده سرزمینی، باعث جدایی قطر از عربستان شده، ولی با توجه به عدم تعیین مرز مشخص ذخایر عظیم گاز و نفت در این منطقه و موقعیت ژئوپلیتیکی ویژه‌ای که دارد، این خلیج به اختلافات بین ریاض و دوحه دامن زده است.

۳-۲-۲. کانال سلوا: تبدیل قطر به جزیره

با تیره شدن روابط قطر و عربستان در سال ۲۰۱۷، مقامات سعودی با هدف توسعه گردشگری دریایی، زیر فشار گذاشتن قطر و تبدیل آن به جزیره منزوی، درصدد برآمد تا کانالی به عرض ۲۰۰ متر و عمق ۱۵ تا ۲۰ متر و طول ۶۰ کیلومتر از منطقه سلوا تا خورالعدید ایجاد کند. استقرار نیروهای گارد مرزی سعودی در

گذرگاه سلوا و همکاری شرکت‌های اماراتی، مصری و عربستانی در ساخت این کانال از عزم جدی عربستان برای عملیاتی کردن ساخت این کانال نشان دارد (دویتشه فیله، ۲۰۱۸). همچنین مقامات سعودی برای امنیتی کردن این منطقه و تثبیت حاکمیت سعودی بر آن، از ساخت پایگاه نظامی در نزدیکی این کانال خبر داده‌اند (آرتی، ۲۰۲۰).

۳-۲-۳. برداشت مختلف از خورالعدید

از دیگر موارد اختلافات سرزمینی می‌توان به خور العدید اشاره کرد. موقعیت این منطقه در جنوب قطر و اشتراک آن با عربستان و امارات متحده عربی باعث اختلاف بین آن‌ها شده است (UNESCO World Heritage, 2021)؛ چراکه در ۲۹ جولای ۱۹۷۴، انعقاد موافقت‌نامه میان ریاض و ابوظبی (چشم‌پوشی امارات از منطقه خورالعدید و اعطای بخش عظیمی از بوریمی به امارات) اعتراض مقامات دوحه را در پی داشت (الخلیج اونلاین، ۲۰۱۸). مقامات قطری بر این باورند که عربستان توانسته بر ۲۵ کیلومتر از آب‌های خورالعدید تسلط یابد و همین امر باعث شده قطر تنها با عربستان مرز زمینی مشترک داشته باشد و شرایط ژئوپلیتیکی این کشور به مخاطره بیفتد (فواز، ۲۰۱۷).

۳-۳. نگرش متفاوت نسبت به مسائل منطقه‌ای

مسائل و تحولات مناطق خلیج‌فارس، شامات و شمال آفریقا از اوایل ۲۰۰۰ تاکنون، در ثقل توجه بازیگران عرب منطقه همچون ریاض و دوحه قرار دارد. نگرش‌های متفاوت نسبت به مسائل منطقه‌ای به‌ویژه پس از وقوع تحولات جهان عرب در سال ۲۰۱۱، باعث شده تا ریاض و دوحه راهبردهای متفاوتی اتخاذ کنند.

۳-۳-۱. همکاری و تقابل آل سعود و آل ثانی در پرونده بحرین

با شروع تظاهرات در بحرین و نگرانی از گسترش موج آن به سایر کشورهای حاشیه خلیج‌فارس، نیروهای قطری و عربستانی برای خشی کردن تظاهرات در قالب نیروهای سپر جزیره وارد بحرین شدند (العرب، ۲۰۱۷). در ظاهر قطر از

سرکوب معارضان بحرینی حمایت کرد، با این حال پوشش خبری الجزیره از تظاهرات و سرکوب مردمی بحرین و ساخت مستند با عنوان «بحرین: فریاد در تاریکی»^۱ بر حمایت رسانه‌ای قطر از این تظاهرات صحنه گذاشته و پادشاه قطر به تحریک افکار عمومی بحرین متهم شد. (Black, 2017).

همچنین افشای چهار فایل صوتی از مکالمات «حمد العطیه» (مشاور پادشاه قطر) و «حسن سلطان» (عضو حزب اسلامی الدعوه و جمعیت وفاق) (نصیر، ۲۰۱۹) انتشار گزارشی مبنی بر همکاری ایران و قطر در حمایت از الوفاق (بزرگ‌ترین حزب سیاسی شیعی مخالف دولت در بحرین) و حمایت لجستیکی از آن‌ها به همراه اعلان حمایت نمادین «حمد بن جاسم» از نیروهای سپر جزیره بر تنش در منطقه خلیج فارس افزود (العرب، ۲۰۱۷). سیر تعامل قطر و عربستان از همکاری مشترک به تقابل با یکدیگر در پرونده بحرین، نشان‌دهنده برداشت متفاوت دو کشور از این پرونده است. از یکسو قطر اختلافات عمیقی با بحرین در حوزه سرزمینی دارد و از سوی دیگر بحرین متحد ثابت عربستان سعودی به شمار می‌رود؛ بنابراین برداشت متفاوت آن‌ها نسبت به تحولات بحرین، باعث شده تا اختلافات آن‌ها افزایش یابد.

۳-۳-۲. تفاوت نگرش‌ها در قبال تحولات یمن

در سال ۲۰۱۱، یمن شاهد تظاهرات مردمی و انقلابی علیه دولت وقت بود. عربستان سعودی که نسبت به سرایت اعتراضات به خاک سرزمین خود نگران بود، رهبری ائتلاف عربی را در دست گرفت و در سال ۲۰۱۵ به یمن اعلان جنگ داد. در آغاز این حملات، قطر با توجه به برداشت مشترک با ریاض در مورد نگرانی از سرایت تهدیدها به منطقه، مشارکت فعال داشت؛ به نحوی که تقریباً ۱۰۰۰ نیروی نظامی و تجهیزات جنگی (از قبیل ۲۰۰ خودروی زرهی و ۲۰ بالگرد آپاچی) در قالب ائتلاف عربی به این کشور ارسال کرد (Al Jazeera, 2015)؛ ولی با قطع روابط عربستان و قطر در سال ۲۰۱۷، مقامات سعودی این کشور را از فهرست

ائتلاف عربی حذف کردند (Al Arabiya, 2020).

با حذف قطر از فهرست ائتلاف عربی، مقامات این کشور روابط خود را با نیروهای انصارالله آغاز کردند. پشتیبانی قطر از انصارالله تا آنجایی بود که دولت یمن به دلیل حمایت دوحه از انصارالله روابط خود را با این کشور قطع کرد (Reuters, 2017). با محاصره قطر در سال ۲۰۱۷، «محمد علی الحوثی» (رئیس شورای عالی سیاسی یمن) از حکومت قطر حمایت کرد و خواستار تحریم کالاهای اماراتی و سعودی در یمن شد. در حوزه رسانه‌ای الجزیره ضمن پوشش تحولات یمن، با نیروهای انصارالله همچون «محمد البطیخی» (عضو دفتر سیاسی انصارالله) مصاحبه کرد و حتی درصدد تأسیس دفتر الجزیره در مناطق تحت حاکمیت انصارالله بود (Egypt Today, 2017). اختصاص یکمیلیون دلار به تجار انصارالله و انجمن‌های وابسته به این گروه در یمن و تجهیز و ساخت بیمارستان، مسکن و مدارس در مناطق تحت حاکمیت انصارالله یمن (Middle East Eye, 2017) حمایت‌های دیگر قطر از این گروه است. حمایت قطر از انصارالله یمن باعث شکل‌گیری انگاره‌ای مبتنی بر تسهیل نفوذ ایران توسط قطر برای مقامات سعودی و بدبینی ریاض به دوحه شده است (نصیر، ۲۰۲۰).

۳-۳-۳. تقابل ریاض و دوحه در پرونده مصر

طی دهه‌های گذشته، مصر مرکز اصلی فعالیت جریان اخوان‌المسلمین بود. با شروع اعتراضات مردمی در مصر در سال ۲۰۱۱، قطر و عربستان سعودی برحسب رویکردهای متفاوت در قبال تحولات این کشور رو در روی یکدیگر قرار گرفتند. بر این اساس از یکسو قطر در تحولات مصر از به قدرت رسیدن جریان اخوانی به ریاست جمهوری محمد مرسی (یکی از اعضای اخوان‌المسلمین) با همکاری «خیرت شاطر» (نائب رهبر اخوان‌المسلمین) حمایت کرد (Cunningham, 2014). از سوی دیگر عربستان سعودی به دلیل نگرانی از به قدرت رسیدن اخوان‌المسلمین در منطقه و فروپاشی نظام‌های سیاسی مستبد عربی، از روی کار آمدن یک حکومت نظامی در مصر به رهبری «عبدالفتاح السیسی» و سرکوب اخوان‌المسلمین پشتیبانی کرد. با این حال استقرار اخوانی‌های مصری فراری در دوحه (اشرف

بدرالدین، حمزه زویع، حمزه السیراوی) و به رسمیت نشناختن اخوان المسلمین به عنوان گروه تروریستی و پوشش رسانه‌ای این گروه توسط الجزیره (Hauslohner, 2013) باعث شد ظن آل سعود در قبال حمایت آل ثانی از اخوان المسلمین در منطقه برانگیخته شود.

۳-۴. پرونده لیبی: دیکتاتوری سلفی محور در برابر دموکراسی اخوانی محور

دوحه و ریاض در پرونده لیبی با توجه به برداشت‌های متفاوت از اسلام و ادراک متقابل از افزایش نفوذ و قدرت یکدیگر در این کشور، راهبردهایی در تقابل با هم اتخاذ کردند. قطر بعد از سقوط قذافی در سال ۲۰۱۱، از استقرار دولت وفاق ملی به رهبری «فایز سراج» (عضو اخوان المسلمین) حمایت کرد و در جنگ داخلی این کشور، از نیروهای وفاق ملی در برابر نیروهای ارتش ملی لیبی پشتیبانی مالی نمود. در این زمینه دوحه، ماهیانه ۲۵۰ هزار دلار به حساب شورای عالی دولت لیبی (به رهبری خالد المشیری) واریز کرده است (العین الإخباریه، ۲۰۲۰). علاوه بر این برای پشتیبانی از دولت وفاق ملی، نیروهای آموزش دیده سوری (تقریباً ۴۰۰ نفر) را با هدف تأمین امنیت ادارات دولتی این کشور به لیبی اعزام نموده است (المرصد السوری لحقوق الانسان، ۲۰۲۰) همچنین یک میلیون و ۷۰۰ هزار سلاح سنگین (۲۰۱۱-۲۰۱۶) را به منظور حمایت از شورای مشورتی بنگازی و شبه نظامیان مصراته تحت مدیریت اخوان المسلمین به لیبی ارسال کرده و در ترور نظامیان لیبی همچون «عبدالفتاح یونس» (رئیس قوای نظام لیبی) نقش مستشاری داشته است (العین الإخباریه، ۲۰۱۷).

در مقابل، عربستان سعودی از ارتش ملی به رهبری ژنرال حفتر و استقرار یک حکومت نظامی در لیبی حمایت می‌کند. برای تحقق این هدف، مقامات آل سعود به ژنرال حفتر و ارتش ملی وی ۱۰ میلیون دلار کمک مالی کرده‌اند (سعودی لیکس، ۲۰۱۹). با شروع عملیات کرامه در سال ۲۰۱۴، آل سعود از نفوذ «ربیع المدخلی» (مفتی سعودی) در میان طرفدارانش در لیبی برای حمایت از ژنرال حفتر استفاده کرد. همچنین ریاض با پشتیبانی مالی از نیروهای واگنر روسیه، از ژنرال حفتر در جنگ داخلی لیبی حمایت کرد (Ramani, 2020).

بنابراین تأسیسی حکومت دموکراتیک با محوریت اخوان‌المسلمین در برابر حکومت دیکتاتوری با محوریت شخصیتی نظامی در کشور باعث شده است ریاض و دوحه در این پرونده دچار اختلاف شوند.

۳-۳-۵. تهدید انگاری ریاض از ائتلاف دوحه با آنکارا

از نیمه دوم دهه ۱۹۹۰ تاکنون، ادراک قطر در حوزه روابط خارجی بر اساس استقلال از رویه مورد نظر عربستان سعودی آغاز شد که با روی کار آمدن حزب عدالت و توسعه (بازوی اخوانی ترکیه) در ۲۰۰۳ و وقوع تحولات جهان عرب در ۲۰۱۱، ائتلاف اخوانی در برابر محور سلفیسم سعودی شکل گرفت. نشانه ثبات ائتلاف بین دوحه و آنکارا را می‌توان در تبدلات تجاری ۱٫۹ میلیارد دلاری بین دوحه و آنکارا در سال ۲۰۲۰ دید (وکاله الأناضول، ۲۰۲۱). با این حال آنچه باعث شده تا عربستان سعودی در مورد روابط ترکیه و قطر احساس تهدید کند، مسائلی همچون هماهنگی و همکاری آنکارا و دوحه درباره تقویت بازیگران و جریان‌های اخوانی در منطقه و حضور نیروهای نظامی ترکیه در قطر است (Turkey Ministry of Foreign Affairs, 2020). راهبرد توسعه کمی و کیفی نیروهای نظامی ترک در قطر باعث شده عربستان سعودی آن را به مثابه تهدید امنیت منطقه‌ای شبه جزیره عربستان ارزیابی کند.

آغاز همکاری نظامی بین دوحه و آنکارا به سال ۲۰۰۷ برمی‌گردد. با این حال در ۱۹ دسامبر ۲۰۱۴ توافق‌نامه‌ای با نام «همکاری قطر و ترکیه در حوزه آموزش نظامی، صنایع دفاعی و استقرار نیروهای نظامی ترکیه در قطر»^(۱) با هدف گسترش همکاری‌های نظامی بین این دو کشور منعقد شد. این توافق‌نامه باعث شد تعداد نیروهای نظامی ترک در قطر به ۵۰۰۰ نفر برسد (Al Jazeera, 2019). همچنین ترکیه با داشتن پایگاه‌های نظامی «طارق بن زیاد» (در سال ۲۰۱۷ به فرماندهی مشترک ترکیه و قطر تغییر نام داده است) و «خالد بن ولید» در قطر باعث افزایش نگرانی آل سعود از همسایه شرقی خود شده است (Asharq Al-Awsat, 2019).

۳-۵-۱. هماهنگی در اخوانی‌گرایی منطقه‌ای

با توجه به برداشت مشترک دوحه و آنکارا در گسترش جریان اخوانی و جلوگیری از نفوذ ریاض و ابوظبی در منطقه غرب آسیا و شمال آفریقا، ترکیه و قطر در دیدارهای متعدد (در حدود ۳۰ دیدار و ۵۰ توافق‌نامه مشترک) درصدد هماهنگی با یکدیگر و اتخاذ راهبرد مشترک در برابر نفوذ رقبای خود هستند. بر همین اساس در سال ۲۰۱۴ کمیته مشترک راهبردی ایجاد کردند تا در برابر تحولات منطقه‌ای، هماهنگی و همکاری بیشتری داشته باشند. از مهم‌ترین مصادیق هماهنگی بین دو کشور می‌توان به حمایت قطر از مداخلات ترکیه در شمال سوریه (KODUVAYUR, 2019)، حمایت مالی قطر از صالح الجبوانی (مهره نفوذی ترکیه در یمن) (Yanarocak, 2020)، ایجاد مرکز هماهنگی‌های سه‌جانبه با مشارکت نظامی ترکیه، قطر و دولت وفاق ملی لیبی (Soylu, 2020) اشاره کرد.

نتیجه‌گیری

روابط قطر و عربستان سعودی با توجه به هویت مشترک عربی تا سال ۱۹۹۰ در وضعیت خوبی قرار داشت. با این حال از ۱۹۹۰ تا ۲۰۱۷، این روابط به صورت سینوسی ادامه یافت. در سال ۲۰۱۷، چالش‌های بین دو کشور ظهور کرد و با توجه به متغیرهای هویتی متقابل اسلام سیاسی و نزاع قبیله‌ای، در روابط آن‌ها تا سال ۲۰۲۰ بحران حاکم شد. برداشت‌های متفاوت این دو بازیگر نسبت به قدرت یکدیگر بستر تخصیصی ایجاد کرد؛ چراکه از یکسو برداشت عربستان سعودی از همسایه شرقی خود بر اساس معادله حامی-پیرو است؛ در حالی که قطر به دنبال اتخاذ یک سیاست خارجی مستقل از شورای همکاری خلیج فارس و عربستان سعودی، به‌ویژه از زمان تحولات جهان عرب (۲۰۱۱) تاکنون بوده است. چنین برداشت متفاوتی باعث شده است که آل سعود قبایل مشترک بین دو کشور از جمله بنی‌هاجر و قبیله المره را علیه حاکمیت آل ثانی تحریک کند و با توجه به انگاره متفاوت حاکمیت سرزمینی، اختلافات بر سر خلیج سلوا و خورالعیدید را برجسته نماید.

فراتر از آن، این دو بازیگر در حوزه مسائل منطقه‌ای برداشتی متفاوت از

صحنه تحولات کشور مقصد دارند. در آغاز تحولات یمن و بحرین، دو کشور با توجه به تهدید ناشی از بی‌ثباتی در منطقه خلیج فارس، راهبردهای مشترکی را اتخاذ کردند؛ با این حال متغیرهای اختلاف‌زا، به رویارویی ریاض و دوحه در این کشورها منجر شد. آل ثانی و آل سعود در پرونده‌های مصر و لیبی با توجه به اسلام سیاسی مورد نظرشان در دو طیف مقابل یکدیگر قرار گرفته‌اند؛ به نحوی که ریاض از حکومت دیکتاتورمحور و نظامی و دوحه از حکومت دموکراتیک و اخوانی حمایت می‌کند. ریاض از همکاری نظامی آنکارا و دوحه برداشت مثبتی ندارد و حضور نظامی ترکیه در دو پایگاه نظامی قطری «طارق بن زیاد» و «خالد بن ولید» را به مثابه تهدید در مرزهای شرقی خود و منطقه خلیج فارس ارزیابی می‌کند و همچنین نسبت به همکاری منطقه‌ای آنکارا و دوحه برداشت منفی دارد؛ چراکه هماهنگی و همکاری ترکیه و قطر در راستای تقویت محور اخوان‌المسلمین در منطقه باعث شده است محور سلفیسم به رهبری عربستان سعودی تضعیف شود. هرچند در ظاهر، فرهنگ حاکم بر روابط آن‌ها لاکی است، با این حال با وجود متغیرهای چالشی، این روابط به سمت هابزی و جنگ محدود پیش خواهد رفت. در این زمینه، علی‌رغم برگزاری نشست العلا و دیدار محمد بن سلمان سعودی و حمد بن تمیم آل ثانی، لایه شکننده و نازکی از اتحاد بین آن‌ها شکل گرفته که با توجه به متغیرهای اختلاف‌زا، چالش جدی در روابط بین آن‌ها ایجاد خواهد شد.

بی‌نوشت

۱. التعاون بين حكومة الجمهورية التركيه و حكومة دولة قطر في مجالات التدريب العسكري والصناعة الدفاعية وتمركز القوات المسلحة التركيه على الأراضي القطريه

منابع

- آقايي، سيد داود. رسولي، الهام (۱۳۸۸). سازه‌انگاری و سياست خارجي جمهوری اسلامی ايران در قبال اسرائيل. *فصلنامه سياست*، ۳۹(۱)، ۱-۱۶.
- جمشیدی، محمدحسین. شامیری، افشین (۲۰۱۸). تبیین ارتباط فرهنگ و قدرت در روابط بين الملل نگرش‌های انتقادی، پسا ساختارگرا، سازه‌انگار. پژوهش‌نامه ایرانی سياست بين الملل، ۷(۱)، ۲۹-۵۲.
- دارابی، علی (۱۳۹۴). سازه‌انگاری، چارچوبی نظری برای تبیین منازعه ايران و امريکا. *فصلنامه سياست خارجي*. ۲۹(۲)، ۳۳-۵۲.
- زیبائی، مهدی (۱۳۹۹). ظهور قدرت‌های متوسط نوظهور در خاورمیانه جدید: امارات متحده عربي و قطر. *فصلنامه روابط خارجي*، ۱۲(۲)، ۳۰۹-۳۳۳.
- شیرازیان، مهدی. کشیشیان، گارینه (۱۳۹۸). نقش هویت در روابط جمهوری اسلامی ايران و عربستان سعودی از ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۸ با تأکید بر نظریه سازه‌انگاری. *فصلنامه تخصصی علوم سياسي*، ۱۵(۴۹)، ۱۰۱-۱۲۳.
- صبوری، ضیاء‌الدین. صالحیان، تاج‌الدین (۱۳۹۲). آزمون‌پذیری نظریه سازه‌انگاری در بررسی سياست خارجي جمهوری اسلامی ايران در دولت‌های نهم و دهم (۱۳۹۱-۱۳۸۴). *پژوهش‌های روابط بين الملل*، ۳(۱۰)، ۱۶۱-۲۰۲.
- عسگر خانی، ابومحمد. منصوری مقدم، جهانشیر (۱۳۸۹). همکاری و منازعه در روابط بين الملل: نگاهی به نظریه سازه‌انگارانه «الکساندر ونت». *فصلنامه سياست*، ۴۰(۳)، ۱۸۹-۲۰۸.
- فرجی، محمدرضا (۱۳۹۹). راهبردهای سياست خارجي در وضعیت گذار قدرت: ايران و عربستان سعودی. *فصلنامه روابط خارجي*، ۱۲(۳)، ۵۱۹-۵۴۹.
- معینی علمداری، جهانگیر. راسخی، عبدالله (۱۳۸۸). روش‌شناسی سازه‌انگاری در حوزه

- روابط بین الملل. فصلنامه علمی تحقیقات سیاسی و بین المللی، (۴)، ۱۸۳-۲۱۴.
 عریضی میدی، سید مرتضی (۱۴۰۰، ۸ تیر). قطر: پایان بحران یا بحران بی پایان؟
 پژوهشکده تحقیقات راهبردی. <https://csr.ir/fa/news/1411>
 خبرگزاری ایرنا (۱۳۹۷، ۲۷ شهریور). پیشینه تاریخی قبایل در منطقه دلیل اصلی بحران
 قطر است. خبرگزاری ایرنا. www.irna.ir/news/83481220
 امین، رنا (۲۰۱۷، ۲۰ نوامبر). قبیله «الهاجر» القطریة: «المرتزة» یحکمون الدوحة
 ویعادون الخلیج. یوم اسابع. <https://www.youm7.com/story/2017/11/209>
 آر تی. (۲۰۲۰، ۱۲ مای). هل تراجعت مصر والسعودية عن عزل قطر بحريا بعد عامين
 من الإعلان عن قناة «سلوی»؟ آر تی.
https://arabic.rt.com/middle_east/1113190-%D9%87%D9%84/
 بی بی سی العربیه. (۲۰۱۷، ۶ یونیو). العلاقات القطریة - السعودیة: تاریخ حافل بالخلافات
 والتوترات. بی بی سی العربیه. <https://www.bbc.com/arabic/middleeast-40172427>
 الحسین، الابراهیم. (۲۰۲۰، ۲۰ مایو). شیخ بنی هاجر یکشف سبب سحب جنسیتة
 القطریة. العربیه.
<https://www.alarabiya.net/arab-and-world/gulf/2017/09/30/>
 الخلیج اونلاین. (۲۰۱۸، ۱۷ اپریل). ملفان قد یضعان التحالف الإماراتی السعودی فی مهب
 الريح. الخلیج اونلاین. <https://alkhaleejonline.net>
 الخلیج اونلاین. (۲۰۱۸، ۲۶ یولیو). نیویورک تایمز: «إسرائيل» والسعودية والإمارات
 دعمت الانقلاب علی مرسى. الخلیج اونلاین. <http://cli.re/gA4AaD>
 دویتسه فیله. (۲۰۱۸، ۱۰ مارس). تفاصيل وأهداف مشروع قناة سلوی السعودی لتحويل
 قطر إلى جزيرة. دویتسه فیله. <https://p.dw.com/p/2vmRD>
 الرنتیسى، محمدسمیر. (۲۰۱۳). السیاسة الخارجیة القطریة تجاه بلدان الربیع العربی
 والقضیة الفلسطینیة. [اطروحه ماجیستر. جامعه الاقصى فلسطین].
 سعودی لیکس. (۲۰۱۹، ۲۳ دسامبر). دعم نظام آل سعود لحقتر یحمله مسئولیة جرائمه
 فی لیبیا. سعودی لیکس <https://saudileaks.org/>
 الشبکة العربیة لمعلومات. (۲۰۰۵، ۱۳ اپریل). قطر: العقاب الجماعی والفصل والتشرد
 لأسر بأكملها نزع الجنسیة القطریة عن الآلاف من قبیلة آل مّرة. الشبکة العربیة
 لمعلومات حقوق الإنسان <http://www.anhri.net/press/05/pr0413.shtml>.
 العرب. (۲۰۱۷، ۸ یونیو). تفاصيل دور قطری فی تصعید أحداث ۲۰۱۱ بالبحرین. العرب.
<https://alarab.co.uk/>
 العین الاخباریه. (۲۰۱۹، ۱۰ اغسطس). شیخ قبیلة الهاجر: النظام القطری یعیق مواطنیه
 عن الحج وتحمیه قوات أجنبيّة. العین الاخباریه. [https://al-](https://al-ain.com/article/sheikh-hawajir-qatar-good-people-pilgrimage)
 ain.com/article/sheikh-hawajir-qatar-good-people-pilgrimage
 العین الإخباریة. (۲۰۱۷، ۲۰ سبتمبر). قطر فی لیبیا... أصابع التقسیم وتمویل جماعات

- Al Jazeera. from <https://www.aljazeera.com/features/2017/6/9/timeline-of-qatar-gcc-disputes-from-1991-to-2017>.
<https://adnanabuamer.com/uploads/documents/751k8.pdf>
- Al Jazeera. (2019, November 25). Erdogan: Turkey-Qatar military base serves REGIONAL 'STABILITY'. Al Jazeera. <https://www.aljazeera.com/news/2019/11/25/erdogan-turkey-qatar-military-base-serves-regional-stability>.
- Aljazeera. (2018, march 4). New details revealed on 1996 coup attempt against Qatar. Aljazeera. <https://www.aljazeera.com/news/2018/03/al-jazeera-reveals-details-1996-coup-attempt-qatar-180304200532130.htm>.
- AlQassemi, S. S. (2011, July 21). How Saudi Arabia and QATAR became friends. Foreign Policy. from <https://foreignpolicy.com/2011/07/21/how-saudi-arabia-and-qatar-became-friends/>.
- AlQassemi, S. S. (2011, July 21). How Saudi Arabia and QATAR became friends. Foreign Policy. <https://foreignpolicy.com/2011/07/21/how-saudi-arabia-and-qatar-became-friends/>.
- Amiridiwan. (2021). Sheikh Mohammed Bin Thani. Amiridiwan. https://www.diwan.gov.qa/about-qatar/qatars-rulers/sheikh-mohammed-bin-thani?sc_lang=en.
- Asharq Al-Awsat. (2019, August 14). New Turkish military base in Qatar set to be inaugurated in autumn. Awsat. <https://english.aawsat.com/home/article/1856936/new-turkish-military-base-qatar-set-be-inaugurated-autumn>.
- Black, I. (2011, August 7). Bahrain protests to Qatar Over al-jazeera film. The Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2011/aug/07/bahrain-protests-qatar-aljazeera-film>.
- Cunningham, E. (2014, May 21). Egypt's break with Qatar could contribute to a scorching summer for country's residents. The Washington Post. https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/egypts-break-with-qatar-could-contribute-to-a-scorching-summer-for-countrys-residents/2014/05/21/c3cf1172-cd5d-4fed-8981-ea0142e75ab7_story.html.
- Egypt Today. (2017, August 3). How did qatar back the Houthis in Yemen? EgyptToday. <https://www.egypttoday.com/Article/1/15264/How-did-Qatar-back-the-Houthis-in-Yemen>.
- Finn, T. (2017, June 8). Qatar vows no surrender in Gulf crisis as U.S.,

- KUWAIT SEEK SOLUTION. Reuters. <https://www.reuters.com/article/us-gulf-qatar-idUSKBN18Z1C9>.
- Fisher, M. (2017, June 13). How the Saudi-Qatar Rivalry, Now Combusting, Reshaped the Middle East. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2017/06/13/world/middleeast/how-the-saudi-qatar-rivalry-now-combusting-reshaped-the-middle-east.html>.
- Hauslohner, A. (2013, November 6). Egypt's Muslim Brotherhood Finds Havens Abroad. *The Washington Post*. https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/egypts-muslim-brotherhood-finds-havens-abroad/2013/11/05/438f2dfe-463a-11e3-95a9-3f15b5618ba8_story.html.
- Helfont, S. (2009, November). *The Sunni Divide: Understanding Politics And Terrorism In The Arab Middle East*. FOREIGN POLICY RESEARCH INSTITUTE. https://www.fpri.org/wp-content/uploads/2009/11/helfont_s_monograph_final.pdf.
- Ingle. (2020, May 26). Newcastle Takeover in Serious Doubt as WTO Rules Pirate TV Channel is Saudi. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/football/2020/may/26/newcastle-takeover-in-serious-doubt-as-wto-rules-pirate-tv-channel-is-saudi>.
- Kamrava, M. (2015). *Qatar: Small state, big politics*. Cornell University Press.
- KODUVAYUR, VARSHA. (2019, October 25). Qatar Extends Support for Turkey's Assault in Northern Syria. *Foundation for Defense of Democracies (FDD)*. <https://www.fdd.org/analysis/2019/10/25/qatar-extends-support-for-turkeys-assault-in-northern-syria/>.
- Middle East Eye. (2017, August 15). Qatar and the Gulf Crisis: How It's Dividing Yemen. *Middle East Eye*. <https://www.middleeasteye.net/news/qatar-and-gulf-crisis-how-its-dividing-yemen>.
- Middle East Monitor. (2017, June 14). Timeline: Arab Rift with Qatar. *Middle East Monitor*. <https://www.middleeastmonitor.com/20170614-timeline-arab-rift-with-qatar/>.
- Narayanan, A., Sergie, M., & Martin, M. (2019, February 17). Bankers Are Sick of Choosing Sides Between Qatar and Saudi Arabia. *Bloomberg*. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-02-17/bankers-are-sick-of-choosing-sides-between-qatar-and-saudi-arabia>.
- Nasseri, L. (2017, June 6). Saudi-led Rupture With Qatar Pushes Nation Into

- Iran's Embrace. Bloomberg. [https:// www.bloomberg. com/ politics/ articles/ 2017-06-06/saudi- led-rupture- with-qatar-pushes- nation-into- iran- s-embrace.](https://www.bloomberg.com/politics/articles/2017-06-06/saudi-led-rupture-with-qatar-pushes-nation-into-iran-s-embrace)
- Offshore Energy. (2017, June 6). More Arab Ports deny calls To Qatari Ships. Offshore Energy. [https://www.offshore-energy.biz/more-arab-ports-deny-calls-to-qatari-ships/.](https://www.offshore-energy.biz/more-arab-ports-deny-calls-to-qatari-ships/)
- Ramani, samuel. (2020, February 20). Saudi Arabia steps up role in Libya. Al monitor. [https://www.al-monitor.com/originals/2020/02/saudi-arabia-role-liyba-gna-hifter.html.](https://www.al-monitor.com/originals/2020/02/saudi-arabia-role-liyba-gna-hifter.html)
- Reuters. (2017, June 5). Yemen cuts diplomatic ties with Qatar: State news agency. Reuters. [https://www.reuters.com/article/us-gulf-qatar-yemen-idUSKBN18W0RS.](https://www.reuters.com/article/us-gulf-qatar-yemen-idUSKBN18W0RS)
- Roberts, D. (2019, April). REFLECTING ON QATAR'S "ISLAMIST" SOFT POWER. brookings. https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2019/04/FP_20190408_qatar_roberts.pdf
- Soylu, R. (2020, August 20). In Libya, Turkey and Qatar deepen their footprint amid deadlock in negotiations. Middle East Eye. [https://www.middleeasteye.net/news/libya-turkey-qatar-military-deal-haftar-gna.](https://www.middleeasteye.net/news/libya-turkey-qatar-military-deal-haftar-gna)
- Taylor, A. (2019, April 18). Qatar could face a food crisis IN spat with Arab neighbors. The Washington Post. from [https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2017/06/05/qatar-could-face-a-food-crisis-in-spat-with-arab-neighbors/.](https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2017/06/05/qatar-could-face-a-food-crisis-in-spat-with-arab-neighbors/)
- The Economist. (2014, February 1). No satisfaction. The Economist. [https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2014/02/01/no-satisfaction.](https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2014/02/01/no-satisfaction)
- Turkey Ministry of Foreign Affairs. (2020, September 10). Bilateral Political Relations between Turkey and Qatar. Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. [https://www.mfa.gov.tr/turkey-qatar-relations.en.mfa.](https://www.mfa.gov.tr/turkey-qatar-relations.en.mfa)
- UNESCO World Heritage. (2021, September 16). Khor al-adaid natural reserve. UNESCO World Heritage Centre. [http://whc.unesco.org/en/tentativelists/5317/.](http://whc.unesco.org/en/tentativelists/5317/)
- Yanarocak, C. (2020, July 20). Is Yemen Turkey's next stop After Libya? Jerusalem Institute for Strategy and Security (JISS). [https://jiss.org.il/en/yanarocak-is-yemen-turkeys-next-stop-after-libya/.](https://jiss.org.il/en/yanarocak-is-yemen-turkeys-next-stop-after-libya/)